

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MARKAZIY BANKINI VA UNING
FUNKSIYALARI

Tuxtasinova Latofatxon Saloxiddin qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali Xalqaro iqtisodiy

munosabatlar yo'nalishi talabasi

Latofatxontuxtasinova@gmail.com

Iqtisodiyot kafedrasi v.b. dotsenti. PhD

Turg'unmirzayev Azmiddin

ORG-ID: 0009-0007-2579-2410

WoS ID: PSL-6110-2026

A.Turgunmirzayev@kiut.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada Markaziy bankning iqtisodiy tizimdagi o'ri, vujudga kelish tarixi va asosiy funksiyalari tahlil qilinadi. Markaziy bankning emissiya, "banklar banki", hukumat banki, valyutani tartibga solish va bank nazorati kabi vazifalari ko'rib chiqilib, pul-kredit siyosatining mohiyati va uning narxlar barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, Markaziy bankning maqomi, tashkiliy va funksional tarkibi hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maqsadi, vazifalari va funksiyalari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari Markaziy bankning mustaqilligi va samarali pul-kredit siyosati iqtisodiy barqarorlikning asosiy omili ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Markaziy bank, pul-kredit siyosati, emissiya, inflyatsiya, bank nazorati, valyutani tartibga solish, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki.

Kirish: Bozor iqtisodiyoti sharoitida mamlakatning moliyaviy barqarorligi ko'p jihatdan pul-kredit tizimining qanchalik samarali ishlashiga bog'liq. Narxlar barqarorligi, milliy valyutaning mustahkamligi va banklarga bo'lgan ishonch kabi masalalarda markaziy o'rinni Markaziy bank egallaydi. U nafaqat pul muomalasini tartibga soladi, balki butun bank tizimining tayanchi sifatida iqtisodiy o'sish uchun zarur sharoitlarni ta'minlaydi.

Markaziy banklar tarixan davlat moliyasiga xizmat qiluvchi muassasalar sifatida shakllangan bo'lsa, bugungi kunda ular emissiya, pul-kredit siyosati, bank nazorati va valyutani tartibga solish kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Shu bois Markaziy bankning vujudga kelishi, maqomi va funksiyalarini o'rganish iqtisodiy jarayonlarni to'g'ri tushunish uchun katta ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada Markaziy banklarning paydo bo'lish tarixi, ularning asosiy funksiyalari, pul-kredit siyosatining mohiyati, tashkiliy va funksional tarkibi, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maqsadi va vazifalari yoritiladi.

1.Markaziy banklarning vujudga kelishi

Mamlakat bank tizimining asosiy bo'g'ini Markaziy bank hisoblanadi. U ayrim davlat tashkilotlari bundan mustasno, mijozlarga bevosita bank xizmatlarini ko'rsatmaydi. AQShda Federal zaxira tizimi, Angliyada Angliya banki, Yevropada Yevropa Markaziy banki, O'zbekistonda Markaziy bank, Qozog'istonda Milliy bank shu vazifani bajaradi.

Dastlab qog'oz pullarni tijorat banklarining o'zi emissiya qilgan va har bir bank muomalaga o'z banknotlarini (bank biletlarini) chiqargan. Ma'lum davrda bu pul muomalasini va hisob-kitoblarni tashkil etishda ijobiy natija bergan. Biroq vaqt o'tib, tijorat banklari chiqargan qog'oz pullarning hajmi va turi haddan tashqari ko'payib ketgan. Natijada pullar qadrsizlangan, ayrim

tijorat banklari bankrot holatiga tushib qolgan, iqtisodiyotda pul muomalasi buzilgan. Bu mamlakatda pul emissiyasini markazlashtirish va pul muomalasini tartibga solish zaruratini keltirib chiqargan.

Milliy iqtisodiyotning rivojlanishi, mamlakatlar o'rtasida xalqaro savdo va hisob-kitoblarning kengayishi Markaziy banklarga qo'shimcha vazifalar yuklagan. Endi Markaziy banklar emissiya bilan bir qatorda kredit muassasalari faoliyatini tartibga solish va iqtisodiyotda pul-kredit siyosatini amalga oshirish bilan ham shug'ullanadi.

Markaziy banklar tashkil etilish shakliga ko'ra uch turga bo'linadi:

- davlat kapitali asosida tashkil topgan Markaziy banklar (Buyuk Britaniya, Yevropa Ittifoqi, Rossiya);
- aksiyadorlik shaklidagi Markaziy banklar (AQSh, Italiya);
- aralash kapital ishtirokidagi Markaziy banklar (Yaponiya, Belgiya).

2.Markaziy bankning funksiyalari

Markaziy bankning asosiy funksiyalari to'rtta: banknotalar emissiyasi, pul-kredit munosabatlarini tartibga solish, banklar banki va hukumat banki vazifalari. Moliyaviy savodxonlikka oid manbada ham an'anaga ko'ra Markaziy bank emission markaz, banklar banki va mamlakatning asosiy hisob-kitob markazi sifatida, shuningdek pul muomalasini tartibga soluvchi muassasa sifatida ta'riflanadi [7].

Banknotalarni emissiya qilish. Bu Markaziy bankning eng asosiy va o'ziga xos funksiyasi hisoblanadi. Muomaladagi pul massasi hajmini oshirish yoki kamaytirish aynan shu funksiya bilan bog'liq bo'lib, emissiya hajmi iqtisodiyotdagi pul massasi hajmi bilan belgilanadi. O'zbekistonda Markaziy bank pul belgilarini muomalaga chiqarishda mutlaq huquqqa ega [1, 40-modda].

Pul-kredit munosabatlarini tartibga solish. Bu funksiyaning asosiy maqsadi narxlar barqarorligini ta'minlashdir va u pul-kredit instrumentlari orqali amalga oshiriladi. Bular tijorat banklariga nisbatan o'rnatiladigan majburiy zaxira siyosati, qayta moliyalash siyosati (hisob stavkasi), ochiq bozordagi siyosat hamda valyuta va depozit siyosatlaridir.

Banklar banki. Markaziy bank mamlakatdagi kredit muassasalarining faoliyatini litsenziyalaydi, belgilangan iqtisodiy me'yorlar asosida tartibga soladi va ustidan nazorat olib boradi [1, 12-modda]. Shuningdek, u banklarning hisobvaraqlarini yuritadi [1, 57-modda], to'lovga qobiliyatli banklarga likvidlilikni qo'llab-quvvatlash uchun qisqa muddatli kreditlar berishi mumkin [1, 33-modda].

Hukumat banki. Markaziy bank hukumatning fiskal agenti vazifalarini bajarish uchun zarur bank operatsiyalarini amalga oshiradi [1, 12 va 54-moddalar], Hukumat va boshqa davlat organlarining pul mablag'larini depozitga qabul qilishi mumkin [1, 53-modda], xalqaro zaxiralarni, shu jumladan kelishuvga ko'ra Hukumat zaxiralarini boshqaradi, hisobga oladi va saqlaydi [1, 12-modda]. Shu bilan birga amaldagi qonunchilikka ko'ra Markaziy bank Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirish uchun Hukumatga kredit yoki moliyaviy yordam bermaydi [1, 6-modda].

Hisob-kitob markazi. Markaziy bank mamlakatda hisob-kitoblarni amalga oshirish qoidalarini belgilaydi [1, 11-modda] va to'lov tizimlarining barqaror ishlashini ta'minlash choralarini ko'radi [1, 46-modda].

3.Markaziy banklarning pul-kredit siyosati

Markaziy bank narxlar barqarorligini ta'minlash maqsadida mamlakatdagi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni hisobga olib, o'z pul-kredit siyosatini ishlab chiqadi va amalga oshiradi [1, 26-modda]. Markaziy bank har yili keyingi moliya yili boshlanishidan kamida o'ttiz kun oldin kelgusi yil uchun pul-kredit

siyosatining asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqadi va bu haqda Prezident hamda Oliy Majlis Senatini xabardor qiladi [1, 27-modda].

Pul-kredit siyosati restriksion (qattiq) yoki ekspansion (yumshoq) bo'lishi mumkin. Restriksion siyosatda iqtisodiyotdagi pul massasi va kredit hajmi kamaytiriladi. Ekspansion siyosatda esa kredit hajmi va pul massasi oshiriladi. Iqtisodiyot pasayib, ishsizlik yuqori bo'lgan sharoitda Markaziy bank arzon pullar siyosatini qo'llashi mumkin. Inflyatsiya darajasi yuqori bo'lsa, qimmat pullar siyosati qo'llanadi, uning maqsadi umumiy xarajatlar va talabni qisqartirishdir.

Qamrov doirasiga ko'ra siyosat keng qamrovli yoki selektiv bo'ladi. Keng qamrovli siyosat mamlakatdagi barcha kredit muassasalari va ularning barcha operatsiyalariga tatbiq etiladi. Selektiv siyosat esa alohida tijorat banklari faoliyatiga yoki ayrim operatsiyalarga qo'llanadi.

Pul-kredit siyosatining asosiy usullari quyidagilardir.

Majburiy zaxira siyosati. Markaziy bank bu siyosat orqali, birinchidan, banklar resurslarini cheklab, iqtisodiyotdagi pul massasini tartibga soladi. Ikkinchidan, bank to'lovga layoqatsiz bo'lib qolganda, mijozlarning manfaatlarini qisman bo'lsa ham himoya qiladi. Majburiy zaxira normativlari barcha banklar uchun bir xil belgilanadi [1, 30-modda].

Qayta moliyalash siyosati (hisob stavkasi). Markaziy bank bu stavka orqali pul resurslari bozoridagi foiz stavkasiga ta'sir etib, narxlar barqarorligini mustahkamlaydi. Stavka pasaytirilsa, iqtisodiyotda pul massasi ortadi. Stavka oshirilsa, banklarning pul resurslariga talabi kamayib, pul massasi pasayadi. Stavkaning ortishi depozit va kredit foizlarining oshishiga olib keladi. Bu esa fond bozorida qimmatli qog'ozlarga talabning pasayishiga va ularning taklifi ortishiga sabab bo'ladi. Shu tariqa Markaziy bank nafaqat pul bozoriga, balki fond bozoriga ham ta'sir o'tkazadi. Qonunga ko'ra Markaziy bank qayta moliyalash stavkasini va (yoki) asosiy stavkani belgilaydi [1, 26-modda].

Ochiq bozordagi siyosat. Bu davlatning obligatsiyalari, g'azna veksellari va boshqa qimmatli qog'ozlarini sotish va sotib olish bilan bog'liq operatsiyalardir. Qimmatli qog'ozlarni sotish orqali Markaziy bank pul massasini pasaytiradi. Bu milliy valyutaning xarid qobiliyatini mustahkamlaydi va inflyatsiya darajasining pasayishiga olib keladi. Qonunga ko'ra Markaziy bank Davlat budjetini moliyalashtirish uchun ochiq bozordagi operatsiyalardan foydalanishga haqli emas [1, 34-modda].

Valyuta siyosati. Uning asosiy maqsadi milliy valyuta kursining xorijiy valyutalar kursiga nisbatan barqarorligini ta'minlashdir. Markaziy bank hukumat bilan hamkorlikda valyuta munosabatlari bo'yicha davlat siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi. Bunda valyuta intervensiyasidan keng foydalaniladi. Valyuta intervensiyasi milliy valyuta kursiga hamda pulning umumiy taklif va talabiga ta'sir etish uchun moliya bozorida chet el valyutasini sotish va sotib olish bilan bog'liq operatsiyadir [1, 36-modda]. Markaziy bank shuningdek banklar uchun ochiq valyuta pozitsiyasi limitlarini belgilaydi va chet el valyutasidagi hisobvaraqlarni ochish tartibini tartibga soladi [1, 47-modda]. Valyuta siyosatining asosiy shakllari: valyuta intervensiyasi, devizli siyosat, svop operatsiyalari, devalvatsiya, revalvatsiya, valyuta cheklovlari siyosati va boshqalar.

Depozit siyosati. Markaziy bank depozit siyosati orqali mamlakat resurs bozoriga, tijorat banklari depozit siyosati va depozit operatsiyalari holatiga ta'sir ko'rsatadi. Qayta moliyalash stavkalarini o'zgartirish orqali u depozitlarning ko'payishi yoki qisqarishiga ham ta'sir qilishi mumkin. Valyuta va depozit siyosati orqali Markaziy bank muomaladagi pul massasi hajmiga ta'sir ko'rsatadi.

4. Markaziy bankning maqomi, tashkiliy va funksional tarkibi

«O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida»gi Qonunning 3-moddasiga ko'ra, Markaziy bank yuridik shaxs bo'lib, davlatning mutlaq

mulkidir va o'z xarajatlarini o'z daromadlari hisobidan amalga oshiradi. U o'z vakolatlari va vazifalari doirasida davlat hokimiyati va boshqaruvining boshqa organlaridan mustaqil ravishda qarorlar qabul qiladi. Markaziy bank davlatning majburiyatlari yuzasidan, davlat esa Markaziy bankning majburiyatlari yuzasidan, qonunda boshqacha qoida nazarda tutilmagan yoki ular bunday majburiyatlarni o'z zimmasiga olmagan bo'lsa, javobgar bo'lmaydi [1]. Markaziy bank O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatiga hisobdor [1, 8-modda].

Qonunning 4-moddasiga muvofiq, Markaziy bankning mol-mulki uning pul qimmatliklari va boshqa moddiy qimmatliklaridan iborat bo'lib, ularning qiymati Markaziy bankning balansida aks ettiriladi. Markaziy bank o'z balansida aks ettirilgan mol-mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etishga haqli [1].

Qonunning 10-moddasiga ko'ra, Markaziy bank yagona markazlashtirilgan boshqaruv tizimidir. U o'z vakolatlarini amalga oshirish va vazifalarini bajarish uchun o'z tasarrufida tashkilotlar tashkil etishga haqli. Qoraqalpog'iston Respublikasida, viloyatlarda va Toshkent shahrida esa yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan hududiy bosh boshqarmalarni tashkil etadi [1].

Markaziy bankning oliy organi uning Boshqaruvidir. Boshqaruv to'qqiz nafar kishidan iborat bo'lib, unga Markaziy bank raisi, uning birinchi o'rinbosari va o'rinbosarlari hamda ikki nafar mustaqil a'zo kiradi. Boshqaruv raisi sifatida Markaziy bank raisi Prezidentning taqdimnomasiga binoan Oliy Majlis Senati tomonidan lavozimga tayinlanadi [1, 18 va 19-moddalar]. Boshqaruv, xususan, pul-kredit siyosatining asosiy parametrlarini, foiz stavkalarini va majburiy zaxira normativlarini belgilaydi [1, 20-modda]. Raisning vakolat muddati besh yil [1, 22-modda]. Markaziy bank tarkibida Kredit qo'mitasi, Bank nazorati qo'mitasi va Auditorlik qo'mitasi faoliyat yuritadi [1, 16 va 20-moddalar].

5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki: maqsadi, vazifalari va funksiyalari

Qonunning 5-moddasiga muvofiq, Markaziy bank faoliyatining asosiy maqsadlari narxlarning, bank tizimining va to'lov tizimlari ishlashining barqarorligini ta'minlashdan iborat. Markaziy bankning bank tizimi barqarorligini ta'minlash bo'yicha faoliyati narxlarning barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi kerak, foyda olish esa uning maqsadi hisoblanmaydi [1].

Qonunning 12-moddasiga binoan Markaziy bankning asosiy vazifalari quyidagilardir [1; 6]:

- valyuta siyosatini ham o'z ichiga olgan pul-kredit siyosatini ishlab chiqadi va amalga oshiradi;
- inflyatsiya darajasini monitoring, tahlil va prognoz qiladi, tegishli axborot va statistik ma'lumotlarni e'lon qiladi;
- naqd pul muomalasini tashkil etadi;
- valyutani tartibga solish va valyuta nazoratini amalga oshiradi;
- buxgalteriya hisobi, statistik hisobotlar hamda bojxona va boshqa majburiy to'lovlarni hisoblash uchun valyuta kursini muntazam belgilab boradi;
- banklar va kredit byurolarini davlat ro'yxatidan o'tkazadi;
- to'lov tizimlarining barqaror ishlashini ta'minlash choralarini ko'radi;
- mamlakatning xalqaro zaxiralarini, shu jumladan kelishuvga ko'ra Hukumat zaxiralarini boshqaradi, hisobga oladi va saqlaydi.

Qonunda sanab o'tilganlardan tashqari Markaziy bank qonunchilikka muvofiq boshqa vazifalarni ham bajarishi mumkin [1, 12-modda].

Xulosa

Markaziy bank bank tizimining markaziy bo'g'ini bo'lib, pul emissiyasini markazlashtirish zaruratidan vujudga kelgan. Bugungi kunda u emissiya bilan birga pul-kredit munosabatlarini tartibga soladi, banklar banki va hukumat banki vazifalarini bajaradi. Majburiy zaxira, qayta moliyalash stavkasi, ochiq bozor operatsiyalari, valyuta va depozit siyosati narxlar barqarorligini ta'minlashning asosiy vositalaridir. O'zbekistonda Markaziy bankning qonun bilan mustahkamlangan mustaqilligi, aniq belgilangan maqsadlari hamda Davlat budjeti taqchilligini moliyalashtirishga yo'l qo'yilmasligi narxlar, bank tizimi va to'lov tizimlarining barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida» (yangi tahriri), 2019-yil 11-noyabr, O'RQ-582-son (o'zgartish va qo'shimchalar bilan). URL: <https://lex.uz/acts/-4590452>
2. Abdullayeva Sh.Z. Pul, kredit va banklar. Darslik (qayta ishlangan nashr). – Toshkent: Toshkent moliya instituti, 2003. – 318 b.
3. Rashidov O.Yu., Alimov I.I., Toymuhamedov I.R., Tojiyev R.R. Pul, kredit va banklar. Darslik. – Toshkent: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – 328 b.
4. Omonov A.A. Pul, kredit va banklar. Darslik. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2012. – 324 b.
5. Toymuhamedov I.R., Tojiyev R.R., Azlarova A.A. Pul va banklar. Darslik. – Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Huquqiy maqom, maqsadlar, vazifalar, qadriyatlar va missiya. URL: <https://cbu.uz/uz/about/functions/>

7. Markaziy bank. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining moliyaviy savodxonlik bo'yicha axborot-ta'lim veb-sayti (finlit.uz). URL: <https://finlit.uz/uz/articles/financial-market/central-bank/>

8. Турғунмирзаев, А. (2025). НОВЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ КОНКУРЕНЦИИ В СФЕРЕ СТРАХОВЫХ УСЛУГ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА. Экономическое развитие и анализ, 3(2), 368-376.

9. Турғунмирзаев, А. (2025). ЦИФРОВИЗАЦИЯ СТРАХОВОГО РЫНКА КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ. Передовая экономика и педагогические технологии, 2(1), 289-297.

10.

Турғунмирзаев, А. (2025). НАПРАВЛЕНИЯ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ. Экономическое развитие и анализ, 3(1), 439-446.

11.

УРҒУНМИРЗАЕВ, А. (2025). СУҒУРТА БОЗОРИНИ РАҚАМЛАШТИРИШ УНИНГ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА. ILG'OR IQTISODIYOT VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR Учредители: Shafi Science Center Ltd, 2(1), 289-297.

12.

урғунмирзаев, А., & Шамситдинов, М. (2023). Суғурта Компаниялари Рақобатбардошлигини Бошқаришда Рақамли Иқтисодиётнинг Ўрни. Nashrlar, 238-241.

13.

urgunimirzayev, A. Directions of the Development Strategy of Insurance Companies in the Digital Economy. Economic Development and Analysis, 3(1), 439-446.

14.

urgunmirzaev, A. New Appearances of Competition in the Insurance Services Sector: Theory and Practice. Economic Development and Analysis, 3(2), 368-376.

15.

urg'unmirzayev, A. Digitalization of the Insurance Market as A Factor in Increasing Its Competitiveness. Advanced Economics and Pedagogical Technologies, 2(1), 289-297.

16.

urgunmirzaev, A. (2025). Developing Forms of Competition in The Insurance Field: Theory and Practical Aspects. Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance, 6(3), 1083-1090.

